

Szabó Tibor Zsombor

A Felhők – Röpirat Széchenyi Hitele ellen

„The Clouds” – Pamphlet Against
Széchenyi’s Political Essay Entitled „Credit”

Összefoglalás

A munka egy igen értékes forrás, amely egy (ismeretlen) tipikus „pipás nemes” elutasító véleményét tartalmazza Széchenyi István Hitel (1830) című műve ellen. A kézirat (A Felhők. Röpirat Széchenyi Hitel cz. műve ellen.) lelőhelye a Pannonhalmi Főapátság levéltára. A kor kutatása szempontjából igen értékes és kuriózumnak számító forrásanyag közreadására mind ez idáig nem került sor. A Hitel-recepció szempontjából különösen érdekes a szöveg, mert – bár sok utalásból tudjuk, hogy a nemesség kiváltságaihoz ragaszkodó (ekkor még nagyobb) része elutasította (egyes rémhírek szerint: elégette) a Hitelt –, de egyetlenegy ilyen összefüggő, ezt az attitűdöt részleteiben megmutató gondolatsor sem maradt ránk. Az ismeretlen szerző reflektáltan (ironikusan, olykor szarkasztikusan) fejezi ki az „alkotmányfelforgató” írásról elutasító véleményét, s így megmutatja a nemesi gondolkodás több sajátosságát, politikai nyelvét, érvanyagát. A vitairat jövőbeli publikálása fontos adalékkal járul hozzá a reformkor genezisének és politikai gondolkodástörténetének megismeréséhez.

Summary

This pamphlet entitled 'Clouds' is a highly interesting historical source representing the dissenting opinion of (an unknown) gentry against Széchenyi's political essay entitled 'Credit' (1830). The manuscript ('Clouds', a pamphlet against Széchenyi's political essay, the 'Credit') was found in the historical archives of the Archabbey of Pannonhalma. This source material of great value, considered as a curiosity, has never been published. The text particularly is interesting in consideration of the general reception of the 'Credit', because no similarly coherent work detailing the attitude of the age has survived. Although several hints reveal that (at that time the majority of) the nobles insisted on their privileges and immunities and refused (according to some rumours: literally burnt) the 'Credit'. The unknown author expresses his negative opinion (ironically and sometimes satirically) of the unconstitutional ideas and gives an insight into the characteristic political language and argumentation of the peer mentality. Publication of the pamphlet may greatly contribute to our understanding of the evolution of the prevailing attitude the first half of the 19th century (widely known as the "Reform Age" in Hungarian history) and the history of political mentality.

Pannonhalmi diákéveim alatt tudós történész tanárom, Miskei Antal iránymutatásával került a kezembe „A Felhők” címet viselő röpirat. A Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában őrzött vitairat ismeretlen szerző válaszkézirata Széchenyi István 1830-ban kiadott Hitel c. munkájára. A kor kutatása szempontjából igen értékes és kuriózumnak számító forrásanyag közreadására mind ez idáig nem került sor.

Az alábbiakban a kézirat tartalma azon metodikát követve kerül bemutatásra, hogy a benne foglalt fő gondolat- és érvanyag mellett Széchenyi István e körben releváns eszméibe is röviden bepillantást tehessen az olvasó. Ennek megfelelően röviden szólunk majd a Hitel megjelenésének közvetlen irodalmi visszhangjáról, és arról, hogy *A Felhők* miként helyezkedik bele ebbe a kortársak által (ki)alakított fogadtatási környezetbe.

A Felhők szerzője a saját Hitel-ellenes helyzetét az ókori kultúra nagyjainak segítségével hívásával interpretálja. Magát ugyanis Arisztophanészhez hasonlítja, aki Szókratésszel való szembehelyezkedését A Felhők című vígjátékában fejezte ki. A komédiában Arisztophanész a szofisták új nevelési irányát gúnyolta, és annak fő képviselőjéül Szókratészt, kinek Athén utcáin felettébb ismeretes, komikus külső megjelenése hálás alaknak bizonyult számára.

A felhőmotívumot egy azonos helyzet két különböző módon való szemléltetésével bontja ki a szerző a következőképpen: „Szép a felhő, míg csak a Naptól kölcsönzött aranyos tornyaival közelíteni látszik: jó, szükséges, tenyésztő lehet. Így szép a Hitel. Míg csak azon oldalról látszik: előbbre, s följebbre magyar! De vajmi megvető, irtóztató, zordon, amint a Napot befődte, villog, jégzáporral, s ezer mennykővel rettent, ha így hangzik: *szállj le nemes, ülj fel paraszt!*”¹ Az utóbbi fordulatot az egész vitairat mottójaként beállítva a korszakról szóló szakirodalom kiváló írói is megemlítik.² Fontos megjegyezni azonban, hogy a nyilvánosság csak ezen rövid utalásokból és hivatkozásokból értesült a korszak kutatása szempontjából mérőldkönek számító polemizáló röpiratról.

Mint ismeretes, Széchenyi Hitel című műve 1830. január 27-én Petrózai Trattner és Károlyi István könyvnyomtató intézetében, Pesten látott napvilágot.³ Széchenyi tudatában volt annak, hogy korszakalkotó munkája erősen megosztja majd a közvéleményt, amit 1830. január 30. napján Felsőbüki Nagy Pálnak írt levelében a következőképpen fogalmaz meg: „*Sok keserű van benne – tudom barátim számát nem fogja nagyobbítani – azonban eltűröm.*”⁴

Valóban, a Hitel körül polarizálódó közvélemény gondolatisága számos egymással ellentétes reakciót váltott ki. Sokan üdvözölték a művet annak forradalmi hatása miatt, többen azt vélték, hogy a „magyarok teremtője” „gyűjtött világot” Magyarországon.⁵ Piringer Mihály bécsi udvari titkár, akkori kamarai tisztviselő a neki átadott példányt 1830. május 1-jén Széchenyit dicsérve a következő verses sorokkal köszönte meg: „*Bölcs elméd térségét / Jó szíved mélységét csudálom. // Tanácsid feddőit / közjó mellőzőit sajnálom. // Ne bánd, ha ki szavaidtól irtózik / Csak ugyan a józan ész már bimbózik.*”⁶ A rímbe szedett magasztaló sorok keltének napján Széchenyi viszont egészen más hírekről tudósít naplójában...

A pozitív fogadtatás mellett olyan rémhírek is terjedtek, hogy egyes vármegyékben a durva elutasítás a könyv elégetésében öltött testet. Ilyen hírekről tudósította ugyanis titkára, Tasner Antal Széchenyit, aki naplójában megemlítette, hogy Tasner mint bizonyosságot jelentette

Pestről, hogy Tolna vagy Torna megyében elégették a Hitelét.⁷

**Nem csoda tehát, hogy
a rendi közvélemény
erősen felfigyelt
a kemény kritikára ...**

A mű kritikát megfogalmazó bírálói azon régimódi nemesek közül kerültek ki, akik – mint A Felhők szerzője is – saját nemesi státusukat és életmódjukat látták a Hitel eszméi által veszélyeztetettnek. Ők voltak azok,

akik a nemesi előjogaikat biztosító, fennálló alkotmány rendszerében hittek, és emiatt Széchenyit parasztlázítónak, birtokháborítónak, mi több, alkotmányfelforgatónak nevezték.⁸

A Hitellel Széchenyi elsősorban a nemesi réteget szerette volna maradiságából és fásultságából felébresztve haladásra bírni, mindazonáltal a cél elérése érdekében néhol durva, ugyanakkor figyelemfelkeltő utalásokkal, leírásokkal és helyzetelemzésekkel élt. A nemeseket az „elváhatatlan pipával” ábrázolja, akik „minden előmenetelnek eleven gátjai”, és akik „here gyanánt csak henyélve híznak a haza zsírján”.⁹ Kíméletlenül gúnyolja a maradias, bárdolatlan, zsíros csizmában megjelenő és a szép hölgyek társaságában a „földre pökő”, pipaszagú nemeseket.¹⁰ Ennek okán írja Viszota Gyula találóan: „Valóságos tükör volt a Hitel a magyar nemesség számára, hogy meglássa benne elmaradottságát, torz alakját.”¹¹ Nem csoda tehát, hogy a rendi közvélemény erősen felfigyelt a kemény kritikára, „meglátta torz képét a tükörben”, és a Hitel megjelenése utáni időszak a rendi társadalom intenzív reakcióinak melegágyává vált.

Mint arra Iványi-Grünwald Béla, a Hitel irodalmi visszhangjának elemző kutatója is felhívja a figyelmet, az egykorú közhangulat állásfoglalásai a különböző adatokból, levelekből és feljegyzésekből állapíthatók meg, mivel a sajtó ebben a korban még nem töltött be meghatározó szerepet.¹² Tudunk egy Szombathelyről származó ismeretlen szerző kéziratáról, aki észrevételeiben kifejti, hogy a Hitelnek nagyobb a füstje, mint a lángja, és a könyvet nemes egyszerűséggel egyes magyarországi főbirtokosokhoz, illetve mágnásokhoz intézett

„satyrának” nevezi.¹³ Az Országgyűlésben is rendkívül megosztottak voltak a vélemények a „reformkor harsonájáról”¹⁴. Egyesek leszólták, mások viszont olyan okos gondolatok tárházának tartották, hogy nem hitték el, a mű valóban Széchenyitől származik.¹⁵ Ugyanezen a véleményen van A Felhők írója is, aki szerint a Hitel „[...] szép stílussal vagyón írva, sokban igaza van. Azt nem is egy ember, hanem egész társaság készítette.” A negatív kritikák között akadnak ugyanakkor szélsőségesebb megfogalmazások is: számos maradi nemes birtokrablónak, parasztlázítónak tartotta Széchenyit, és a munkát arra sem érdemesítette, hogy elolvassa.¹⁶ A parasztlázadásokról maga Széchenyi is tudósítja az utókort. Egy 1831. október 20-án kelt, báró Wesselényi Miklóshoz címzett levelében említi, hogy Erdélyben az a hír járja, a Hitel, illetőleg a Világ voltak gyűjtőpontjai a különféle pórzendüléseknek.¹⁷ Hasonló gondolatokat jegyez fel naplójába ugyanezen hónap 25. napján is, miszerint ifj. báró Eötvös Ignác elmesélése alapján olyan hír kelt szárnyra, hogy a parasztok lefordították a Hitelt, és ezt követően annak eszméit megértve és elsajátítva gyűjtogatni, gyilkolni kezdtek.¹⁸

A Felhők a fentebb vázolt, felettébb heterogén környezetben született. Fontos megemlíteni, hogy a vitairat pontos keletkezési időpontját nem ismerjük. Csupán azt az 5 hónapot kitevő időintervallumot tudjuk behatárolni, amikor a mű íródott. Ebben segítségünkre van az az irodalomtörténeti szempontból is relevanciával bíró tény, miszerint Guzmics Izidor¹⁹ Pannonhalmán 1830. július 22-én Kazinczy Ferenchez írt levelében a Hitel megosztó hatásáról tudósítja barátját. Idevágó releváns történeti adalék, hogy ekkorra a Hitel már harmadik kiadását érte meg. A kiadó ugyanis már a harmadszori megjelenéskor, tehát 1830 júniusában említést tett arról, hogy az azt megelőző 5 hónap alatt 2000-nél több példány fogyott el a könyvből.²⁰ Guzmics a Hitel ilyen fokú, már-már országosnak mondható elterjedtsége mellett értesíti tehát Kazinczyt arról, hogy „a Hitel felett mindenütt pálcát törnek”; az egyik egekig magasztalja, a másik pokolig legyalázza; ellene kiált mindaz, aki szeret régi magyarosan élni. Tudtul adja továbbá, hogy Zalából a Hitel ellen egy kézirat jutott kezébe, amiben egy pipás nemes szól társaihoz; jelszava az iratnak: szállj le nemes, ülj fel paraszt. A levélből kiderül továbbá, hogy A Felhők szerzője haragszik a táblabírák szaporítása miatt is.²¹

A közeljövőben közölni kívánt röpirat eleddig ismeretlen szerzője magát „pipás nemes embernek” vallja, és ennek megfelelően, illetve ehhez híven a szinte „csontkonzervatív” elutasító véleményét ironikus módon önti írásos formába. A pipázó nemesi attitűd tipikus megjelenése a kor sajátjának mondható. A pipás nemesség a rendi társadalom nemesi tagozódásának legalsó rétegébe tartozott, és fő jellemzője a szegénység volt. A „pipás”, valamint annak szinonimái, a „hétszilvafás”, valamint a „járomszeghugyozó” nemes bár kétséget kizáróan durván hangzott, de tagadhatatlanul szegénységre utalt.²² Mi sem bizonyítja jobban e vélemény mély társadalmi beágyazódottságát, minthogy ezekkel a megjelölésekkel a nép ajkán forgó közmondások is születtek.²³

A – bár pontatlan megjelölésű – „kisnemességbe” tartozó pipás nemesek az egyazon nemesi szabadság elve alapján ugyanazokkal a nemesi kiváltságokkal rendelkeztek, mint módosabb nemestársaik. E jogukat Werbőczy Tripartitumból eredeztették, hiszen annak híresneves Primae nonusa kimondta, hogy minden nemes egy és ugyanazon szabadságot (*una et eadem libertas*) élvezett. A teljesség igénye és kényszere nélkül ilyen jog volt példának okáért a nemesember személyes szabadságának és sérthetetlenségének kimondása, valamint annak kinyilvánítása is, hogy a nemes csak és kizárólag a törvényesen megkoronázott királyának a hatalma alatt áll. Ezenfelül – már csak tárgykörünk kívánalma szerint is – két jogosultság emelendő ki, nevezetesen, hogy „fekvő jószágot” (ti. ingatlant) kizárólag nemesember szerezhette, illetve hogy a nemes ingó és ingatlan vagyona az adó és jobbágyi szolgáltatások különféle fajtái alól mentességet élvezett.²⁴ Ebből láthatjuk, hogy Széchenyinek azon törekvései, miszerint a közteherviselés érdekében ki kívánta terjeszteni az adó- és vámkötelezettséget a nemességre, továbbá az ősiség eltörlésének javaslatával a szabad tulajdon eszméjét próbálta hazánkban elterjeszteni, a legfájdalmasabban a kisnemességet, és ezen belül a már-már nincstelennek számító szegényebb réteget sújtotta volna. Emiatt érthető a pipás nemesek, köztük röpiratunk szerzőjének ellenkezése is, illetve az, hogy ez volt az a társadalmi réteg, amelyik a legerőteljesebben ragaszkodott a még megmaradt kiváltságaihoz.

A pipás nemesek életmódjára vonatkozóan a kézirat bevezetőjében olvasható: „Nekem ugyan se decimám, se nónám, se sedecimám

nincs félténivaló a magyar földön.” Ez a megfogalmazás is árulkodik a kismanesek szűkölködő anyagi viszonyairól. A kismanesek rétegére jellemző volt ugyanis, hogy a pénzszerzés lehetősége a földművelésben, illetve termény- és jószágértékesítésben merült ki. Ez arra is következtetni enged, hogy tárgyi és szellemi kultúrájuk megegyezett a nemtelen parasztokéval.²⁵ Ennek következetesen ellentmondanak vitairatunk írójának szellemi és kulturális kvalitásai. A forrásanyagban több helyütt előfordulnak latin, német, olasz és francia nyelvű megfogalmazások, idézetek, szentenciák. Ez azért is feltűnő, mivel a korrall foglalkozó néprajztörténeti kutatások a nemesek, és ezen belül a kismanesek műveltségének csekély színvonalára mutatnak rá.²⁶ Az anonimitásban maradó író azonban latinul értett, és fogalmazott is! Ez a röpiratra alapozott tény azért is kiváltképpen meglepő, mivel a kutatások szerint a nemesség hibás és hiányos latin nyelvtudása a közvélekedésben állandóan panasz és kritika tárgyát képezte.²⁷ Ezt mindazonáltal egy magát pipás nemesnek valló szerző is osztotta, aki az öregebb prókátorok panaszaira – melyek szerint fiatal segédjeik már nem tudnak deákul (értsd: latinul) – teljes megértéssel reagált. Kifejtette továbbá, hogy a prókátorok panaszait kénytelen elhinni, hiszen ők, akik még mindent latinul tanultak, nem tudtak többet, mint amennyire szükségük volt, vagy talán még annyit sem.²⁸

De mit is szeretett volna elérni Széchenyi az államformával, a társadalommal, de kiváltképpen a nemesekkel kapcsolatban? A Hítel alapgondolatai között szerepeltek az ősiség, azaz a nemesi birtok elidegeníthetlenségének eltörlése, és ez által a hitelfolyósítás stabilitásának előmozdítása. Ugyancsak hátramosztató tényező volt ebben a tekintetben a fiskalitás, azaz a kincstárra „háramlás” joga. Ezen elavult jogintézmények megszüntetése a szabad birtokforgalom kibontakozásához vezetett volna Széchenyi közgazdasági területet is érintő elmélete szerint. A gazdasági tárgyú felismerés segített volna a magyar birtokosok pénzügyi helyzetén, akik jóval szegényebbek voltak, mint birtokaikhoz képest lenniük kellett volna. De az újítást hozó elképzelések sora nem áll meg e helyen. Mint arra Barta István tanulmányában rámutatott, az ősiség, mint a magyar feudalizmus alapintézménye, megszüntetésének szándéka az ahhoz szervesen kapcsolódó változásokat logikusan végiggondolva, célként tűzte ki a feudalizmus más, a korszakhoz képest elavult intézményeinek eltörlését.²⁹

Ebben a tekintetben a polgári átalakulás irányába ható eszme volt továbbá a földesúri és a paraszti birtokok elkülönítése, és az ebből eredő szabad polgári tulajdon megteremtése. Széchenyi a parasztokat érdekeltté akarta tenni a termelésben azzal a sok kritikát kiváltó, ugyanakkor a korszakban egyedülálló teóriájával, amely alapján a jobbágy is sajátjaként bírhatta volna az általa megművelt földet. Mindezzel a gazdasági hatékonyság növelését célozta meg, ugyanakkor szabad tulajdont adott volna az évszázadokon keresztül elnyomásban és mai fogalmaink szerint a legkíméletlenebb jogfosztottságban élő parasztság, tehát „a haza legszamosabb, s így legfőbb tekintetre méltó része”³⁰ számára. A jobbágyok birtokbírhatási joga alkotmányjogi szempontból az alkotmányban foglalt (szabadság) jogoknak az állampolgárokra való egyenlő kiterjesztésével járt volna, amit Széchenyi explicit módon ki is fejezett művében, amikor „az elavult rozsdás szisztéma bilincseiből való kiszabadulásról” beszélve előterjesztette, hogy „mily valódi létre s eleven életre juthatna hazánk minden honbelink felszabadítása s polgári jussokban részesülhetése által”. Erről gondolkodva tette fel Széchenyi a kérdést, hogy „*vajon mit szülne az alkotmány egyenlő kiterjesztése az ország minden lakosira?*”³¹

A robot és a dézsma eltörlése mellett foglal állást, rámutatva azok haszontalan és irracionális voltára. A korszakban újdonságnak számító, a felvilágosodás eszméjétől átitatott gondolatát a következőképpen jegyezte fel Széchenyi: „[...] de ellenben se bot, se vessző nem hozott még egy országot is virulásra, s csak halvány s rossz illatú virágokat természet a kényszerítve dolgozó kéz. S akárki mit mond, csak azon társaságbeli szabadság, mely mindenkinek helyzetése szerint igazait s terheit kiszabja, emelheti fel az egész legdicsőbb pontra; s kit a sors alacsony helyzetbe tett, hol kézi munka által teljesítheti be célját, az ne vesztegesse óráit hiába, hanem állhatatos munka legyen foglalatossága, de arra ösztöne s vágyódása is legyen”.³² Ugyanígy visszavonni kívánta a kilencedet, valamint a céheket, árszabásokat és belső vámokat, ezzel is megteremtven az ipar és kereskedelem még nagyobb fokú szabadságát.³³ A kifejtett jogi és társadalmi viszonyok voltak premisszái azon feloldhatatlan ellentéteknek, mik szerint a birtokosok, habár vagyonukat tekintve módosak voltak, ténylegesen azonban majdhogynem koldusbotra jutottak. Természetesen ilyen körülmények között a fejlődésről szó sem lehe-

tett. Széchenyi 1828. július 18-án kelt naplófeljegyzésében így ír erről: „[...] Magyarország alkotmánya – vagyis tulajdonképpen a parasztnak a földbirtokosokhoz való viszonya – oly kevésbé megalapozott, hogy egy liberális és igazságosan gondolkozó embernek valami más jövedelem kellemesebb kell, hogy legyen, mint egy magyar birtok – csupa erdő, mocsár, unalmas, tudatlan, de annál pöffeszkedőbb szomszédok – mindenféle bőőség és ínség kéz a kézben.”³⁴

Széchenyi – főleg angliai és franciaországi utazásai során szerzett tapasztalataiból kiindulva – a magyar alkotmány hibáit abban látta, hogy a nemesek elszaporodásának nem volt gátja, továbbá a főnemességnek megvolt az az előjoga, hogy az országgyűlésen képviseltesse magát. De ezeknél is súlyosabb, a gazdasághoz kapcsolódó érvágás volt, hogy a nemes nem fizetett adót, illetőleg vámot sem.³⁵ Ezen egyoldalú privilégiumok miatt a fejlődés véleménye szerint kizárt volt, s ilyen állapotok mellett – hazája iránt való szeretetéből is – a herderi jóslat beteljesedésétől félt, mi szerint a magyarság lassan elsatnyul, elhal környezetében.³⁶

Mint már a cikkünk elején kifejtettük, Széchenyi tudta, hogy legnagyobb munkájának megjelenése aligha fog osztatlan sikert aratni. De célkitűzésének véghezvitelében korántsem aggódott az éles kritika miatt, melyet a Hítelen így fogalmaz meg: „De célunk nem az, hogy számos úgynevezett jóakarókat s barátokat szerezzünk, kik egy nap egekbe emelni, másnap pedig sárral lennének hajlandók bennünket hajigálni, amint tudniillik hiúságoknak kedvezünk vagy ellenezünk, hanem hogy használjunk.”³⁷

Milyen válaszokat adott A Felhők szerzője tehát Széchenyi véleményére? A Hítel alapgondolatainak rövid összefoglalása után az író pontokba szedve végigmegy az egyes újtó eszmék során, és kommentálja azokat a saját szája íze szerint. Stílusa meglehetősen elbeszélő, többször iróniába, néhol szarkazmusba „torkollik”, mindazonáltal eszméinek leírása koherens, de véleményét sok helyütt nem követi indoklás vagy bármifajta kifejtés.

A Hítelt a szöveg méltóságos nagy felhőnek titulálja, ugyanakkor kiemeli veszedelmes mivoltát, amely villámaival olyan pusztításokat tud

... tudta, hogy legnagyobb munkájának megjelenése aligha fog osztatlan sikert aratni.

okozni, amely lerombolja hazánk több évszázada álló épületét. A továbbiakban a kéziratban található sorrendet követve tárgyaljuk egyenként a Hitelnek a szerző által kiemelt főbb gondolatait, és az azokra adott válaszokat, kritikákat.

A kereskedés hiányára utaló, Hitelben foglalt megállapítást szerzőnk következetesen visszautasítja. Mindezt azzal a véleményével támasztja alá, hogy olyan fokú kereskedelem, amely a nemzetnek szükséges, megtalálható Magyarországon, egyébiránt felhívja Széchenyi figyelmét, hogy annyi terményt és terméket (pl. gyapjút, marha, bor, gabona, dohány, illetőleg kőszén) egy európai országból sem exportálnak, mint hazánkból. Az ebből származó, a hazai nagy-, illetve kisbirtokosokra, de még a parasztokra háramló haszon is sokkal nagyobb mértékű, mint amelyet a külföldi spekulánsok a kereskedelmi ügyletekből nyernek. A nyereséges és virágzó kereskedelemre utalnak a röpirat megjelenése előtti 30 év alatt épített, és/vagy felújított épületek, kastélyok, majorok, gazdasági épületek, de ugyanerre engednek következtetni a belföldi állóvizeknek és az úthálózatnak rendbetétele, szabályozása is. A szerző mindezekből, de legfőképpen a hitel hiányából a nemzet nagyobb dicsőségét eredezteti, hiszen álláspontja szerint nincs nagyobb elismerés annál, minthogy a nemzet nem szorul a külföld kölcsönére.

Széchenyinek a magyar alkotmányról és az abban rögzített nemesi privilégiumok gátló szerepéről alkotott nézetét a vitairat a leghevesebb ellenzés tárgyává teszi, miként annak tartalmát megfordítva kijelenti, hogy csak szabad nemzetnek van lehetősége több hitelt szerezni, „mert menél bizonyosabb a birtokban való megmaradása az adósnak, annál bátorosabb lábon áll a hitele”. Közbevetőleg fontos megemlíteni, hogy a pipás nemes író eszmerendszerében a magyar konstitúcióban foglalt nemességre vonatkozó sarkalatos kiváltságok („cardinalis praerogativa”) egyet jelentettek a szabadságjogok létezésével. A Hitelben ugyanis Széchenyi az anakronisztikus szellemű alkotmány fennállásából vezette le a hitel hiányát. Ezt az ellentétet, és egyben a csalódást kifejező bírálatot a vitairat régies nyelven a következőképpen tárja elénk:

„Aki igaz hazafinak akar tartatni, annak fő kötelessége a hazája törvényes alkotmányát védeni, és nem fitymálva ellene kikelni, mert amely nemzet az ő hazai törvényeinek, szokásainak megtartásával nem gondol, az az: aki a keserves szolgálásra hajlik.”³⁸

A vitairat – mint látható – jellemzően „kifakad” Széchenyi külföldi tapasztalataiból táplálkozó alkotmánykritikája ellen. Köztudott, hogy a gróf bel- és külföldi utazásai közben szerzett impressziói okán mindjobban belátta, hogy a nemzet és az ország nagyon hátramaradott, és annak tévhitei szerfőlött mély gyökeret vertek.³⁹ Mindezek taglalása keretében keserű szatírával jellemzi az elidegenedett arisztokráciát, akik tehetőségükből fakadóan külföldre utazgatnak, de az ottani újításokra nincsenek figyelemmel. De ugyanígy kiemeli egyes túlzó magyar szólások (mint példának okáért az „extra Hungariam non est vita”) nevetségességét, rámutatva annak hiábavaló, kacagást vagy szánakozást kiváltó mivoltára.⁴⁰ A Hitel írója megbotránkozva gúnyolja az egy helyben élő maradi nemeseket, akik mindenről oktatólag beszélnek, ámbár a negyedik vármegyében se voltak.⁴¹

Ezzel szemben vitairatunk szerzője azon mágnásokat és módosabb birtokosokat veszi éles kritika alá, akik a saját hazájukat és annak alkotmánya eredetét nem ismerve külföldre utaznak, majd amit jónak és hasznosnak, valamint hazájuk tökéletesítésére alkalmasnak vélnék, azt hazatérve a saját konstitúciójukba szeretnék foglalni, tehát a maguk alkotmányát az idegen nemzetek fő jogforrásának képére akarják „rámázni”.⁴²

Az ilyen államférfiaknak rövid tanmesével szolgál szerzőnk, ami-ben figyelmükbe ajánlja a néhai XIV. Lajos francia király ítéletét, aki egy korabeli fiatal magyarhoz, aki Franciaországba indult a frank látványosságokat megcsodálni, azt a kérdést intézte, hogy Magyarországon járva Füred vidékét látta-e, illetőleg a tihanyi ekhót volt-e szerencséje hallani? Az ifjú vándor nemleges válaszára a bölcs király azt a tanácsot adta, hogy menjen vissza hazájába, és ha annak állapotát, és az abban számtalanul előforduló természeti csodákat megtekintette és kitanulta, csak akkor induljon el hazájából a külföldi ritkaságok vizsgálására!⁴³

S végül, de nem utolsósorban a nemeseket az ismeretlenségbe burkolózó véleményformáló az ész és erkölcs csillagaival ékeskedő uraknak tartja, akik a szüleiktől kapott nevelés segítségével, valamint az életük és szerencséjük kockáztatásával vívták ki az úri címet, és ilyen minőségükben vannak hazájuk szolgálatára. Erre való tekintettel a nemesi rétegnek az adózás, illetőleg az utazás és kereskedelem miatt kiszabott vámfizetés alóli mentessége megtartásáért száll síkra. A jobbágyok szabadságjogáról természetesen ilyen érvek mellett hal-

lani sem akar. Elképzelhetetlennek tartja ugyanis a jogegyenlőséget, hiszen a természet törvényére hivatkozva a fennálló megkülönböztetést a nemesi címmel rendelkező birtokos és e tekintetben nincstelen jobbágy között megfelelőnek tartja, mondván „*a nemes ésszel, a nemtelen dolgozzon kézzel*”⁴⁴.

A kézirat végén található berekesztő gondolatok a fennálló alkotmány oltalma körül csoportosulnak. A nemesek ekkor még nagyobb része közös álláspontjának védelmét nyilvánítja az ismeretlen szerző a legfontosabb célnak, kiemelve az eszmetársak szakadási lehetőségének veszélyét, amit a római katolikus egyház szétválásával példáz, ami később a keresztények öldökléséhez vezetett. Véleménye és egyben felhívása arról tesz tanúbizonyságot, hogy a pipás nemesek „tulajdonának” tekintett szellemiség mindenekfelett áll, ami nem más, mint a „konstitúciót védeni!”⁴⁵.

A szóban forgó röpirat jelentőségére a kor kutatását figyelembe véve feltétlenül utalni kell. Tesszük ezt annál is inkább, hiszen bár sok egyoldalú utalásból tudjuk, hogy a reformkori rendi társadalom kiváltságaihoz ragaszkodó (ekkor még nagyobb) része elutasította, vagy – mint az az értekezés első részében hosszabban kifejtésre került – egyes rémhírek szerint elégette a Hitelt, de egyetlenegy ilyen összefüggő, ezt az attitűdöt és kifejezési módot részleteiben megmutató gondolatsor sem maradt ránk. Az ismeretlen szerző reflektáltan fejezi ki az „alkotmányfelforgató” írásról elutasító véleményét, s ezzel megmutatja a nemesi, és kiváltképpen a pipás nemesi gondolkodás több sajátosságát, politikai nyelvét, érvanyagát, ezzel is hozzájárulva a reformkor genezisének és politikai gondolkodástörténetének megismeréséhez és megértéséhez.

JEGYZETEK

¹ Jelen értekezésünk idézeteiben a kézirat és más egykorú mű szövegét modernizált helyesírással adjuk közre. A központosításban, a nagy- és kisbetűk írásában, a hosszú és rövid magán-, illetve mássalhangzók használatában, a tulajdonnevek írásában, illetve a szavak egybe- és különírásában a mai magyar helyesírás szabályait követjük. A forráskiadásban ettől eltérően a betűhív, jegyzetelt forma kerül alkalmazásra. (Az utolsó mellékmondat kiemelése tőlem – Sz. T. Zs.)

² Lásd Iványi-Grünwald Béla: *Gr. Széchenyi István, Hitel*. Budapest, 1930, 256. o. és Oplátka András: *Széchenyi István*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010, 187. o.

- ³ Pintér (Binder) Pál: *A száz-éves Hitel*. Különlenyomat a Nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei VI. kötetéből, Nagykőrös, 1930–1931., 3. o.
- ⁴ Majláth Béla: *Gróf Széchenyi István levelei I.* 122. sz. levél, Budapest, 1889, 144. o. (Kiemelés tőlem – Sz. T. Zs.)
- ⁵ Vö. *Gróf Széchenyi István naplói IV. kötet (1830–1836)*. Szerk.: Vizota Gyula, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1934, 70. o.
- ⁶ Vizota Gyula: *A kortársak Széchenyi Hiteléről* (Harmadik, befejező közlemény). Irodalomtörténeti közlemények, szerk.: Császár Elemér, 45, (1935) 350. o.
- ⁷ Vö. Széchenyi István: *Napló*. Ford.: Jékely Zoltán, Győrffy Miklós, vál., szerk. Oltványi Ambrus, Gondolat, Budapest, 1982, 636. o. Az eredeti szöveg: „So eben schreibt mir Tasner von Pest als eine bestimmte Sache, dass mein Hitel im Tolnaer oder Tornaer Comitatus verbrannt worden sey.”; Gróf Széchenyi István naplói..., i. m. 40–41. o.
- ⁸ Kiemeli Velkey Ferenc, aki a reformkort kutató történész tudósként lényegre törő összefoglalását és elemzését adja a Hitel-recepciónak tankönyvi formában. Vö. Csorba László–Velkey Ferenc: *Reform és forradalom 1790–1849*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, 102. o.
- ⁹ Gróf Széchenyi István: *Hitel*. Hasonmás kiadás az első kiadás 150. évfordulóján. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, XVIII. o.
- ¹⁰ Uo. 68.
- ¹¹ Vizota Gyula: *A százéves Hitel*. Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1930. évi közgyűlésén. Irodalomtörténet, szerk.: Pintér Jenő, 19, 1930, 139. o.
- ¹² Iványi-Grünwald, i. m. 252. o.
- ¹³ N. N.: *Gr. Sz. I. azon munkájának, melynek neve Hitel kivonata, csekély észrevételekkel*. Közli: Iványi-Grünwald, i. m. 683–692. o.
- ¹⁴ A Hitel e megnevezését Velkey Ferenctől kölcsönöztem.
- ¹⁵ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István naplói*. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. Athenaeum R. Társulat, Budapest, 1884, 222. o.
- ¹⁶ Gergely András: *Széchenyiről röviden*. In: Széchenyi István válogatott művei. Szerk.: Spira György, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 1237. o.
- ¹⁷ Majláth, i. m., 154. sz. levél, 202. o.
- ¹⁸ Széchenyi István: *Napló*, i. m. 696. sk.
- ¹⁹ Guzmics (László) Izidor OSB (1786. április 7.–1839. szept. 1.) bencés szerzetes, teológiai doktor, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Kovács Tamás pannonhalmi főapát 1832. szeptember 8-án tanári és írói érdemei elismeréseként Bakonybél apátjává nevezte ki, beiktatására 1832. október 14. napján került sor. Lásd Briedl Fidél: *Guzmics Izidor bakonybéli apát életrajza*. Pest, 1840, 3. skk.

- ²⁰ Vö. Gróf Széchenyi István naplói, i. m. 70. o.
- ²¹ *Guzmics Izidór és Kazinczy Ferencz közti levelezés 1822-től 1831-ig.* Szerk.: Gulyás Elek, Esztergom, 1860, 234–235. o. és *Kazinczy Ferencz levelezése.* 1829. január 1. – 1831. augusztus 20. 5193. sz. levél. Szerk.: Váczy János, Budapest, 1911, 345. o.; Vö. Iványi-Grünwald, i. m. 251. és Viszota: *A kortársak...*, (Második közlemény), i. m. 239. o.
- ²² Kósa László: *„Hét szilvafa árnyékában”.* *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 23. o.
- ²³ Vö. Erdélyi János: *Magyar közmondások könyve.* 5682. artikulussal, Pest, 1851, 299. o.
- ²⁴ Pálmány Béla: *A magyar nemesség átrétegződése a kései feudalizmus századaiban. Módszertani problémák, fogalmak, források.* In: *A magyar polgári átalakulás kérdései.* Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. Szerk.: Dénes Iván Zoltán, Gergely András, Pajkossy Gábor, ELTE BTK, Budapest, 1984, 41. o.
- ²⁵ Pálmány Béla: *A magyarországi nemesség társadalmi tagozódása 1686-1815.* Mágnessok, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Konferencia, Pécsvárad, 1995. szeptember 12–13. Szerk.: Ódor Imre, Pálmány Béla, Takács Péter, Hajnal István Kör–KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanszék, Debrecen, 1997, 87. o.
- ²⁶ Kósa, i. m. 236. skk.
- ²⁷ Kósa, i. m. 253. o.
- ²⁸ Szűcs Ábrahám: *A’ Pipás Nemesek véleménye az adó, házi-adó, örök-váltság, ingatlan bírhatóság, emancipatio, hitel, ősiség, magyar és deák nyelv iránt.* Kecskemét, 1844, 104. sk.
- ²⁹ Barta István: *A Széchenyi-kérdés.* In: *Széchenyi István válogatott írásai.* Szerk.: Barta István, Gondolat, Budapest, 1959, 35. o.
- ³⁰ Gróf Széchenyi István: *Hitel*, i. m. 100.
- ³¹ Uo. 257–258. o. (Kiemelés tőlem – Sz. T. Zs.) Az idézeteket felhasználja Barta István is mértékadó tanulmányában. Barta, i. m. 35. o.
- ³² Gróf Széchenyi István: *Hitel*, i. m. 100. o.
- ³³ Csorba–Velkey, i. m. 100. sk.
- ³⁴ Széchenyi István: *Napló*, i. m. 552. o.
- ³⁵ Vö. Viszota: *A százéves...*, i. m. 137. o.
- ³⁶ Uo. 135.
- ³⁷ Gróf Széchenyi István: *Hitel*, i. m. XVII.
- ³⁸ N. N.: *A Felhők. Röpirat Széchenyi „Hitel” cz. műve ellen.* É. n. [1830.], 13–14. o.
- ³⁹ Vö. Viszota: *A százéves...*, 135. o.
- ⁴⁰ Vö. Gróf Széchenyi István: *Hitel*, i. m. 70. o. és Viszota: *A százéves...*, i. m. 138–139. o.

⁴¹ Uo. 68. o.

⁴² Vö. N. N.: A Felhők., i. m. 12. o.

⁴³ Uo. 12.

⁴⁴ Uo. 10. (Kiemelés tőlem – Sz. T. Zs.)

⁴⁵ Uo. 32.